

J. KAZLAUSKAS

DĖL *kuršių* VARDŲ ETIMOLOGIJOS

Kuršių vardo etimologiją bandė aiškinti ne vienas tyrinėtojas. Neminint visų jų bandymų, kadangi kai kurie jų pasirodė nesėkmingi¹, būtina sustoti prie dviejų etimologijų, kurias kai kas laiko vienodai vykusiomis. Tai J. Endzelyno bei K. Būgos ir M. Fasmerio etimologijos. Populiariausia jų, remiama daugelio baltų kalbų tyrinėtojų (E. Niemineno, E. Blesės ir kt.), yra pirmoji, kur *kuršio* vardas ir atitinamas jų gyvenamojo krašto pavadinimas siejamas su ukr. *коре* „ausgerodete Striche Landes“, č. *krs* „Zwergbaum“, *krsati*, *krsnouti* „abnehmen“, slovėn. *křš* „Strauch“-s. ind. *krśá-*, av. *kar²sa* „mager, verkümmert“ ir kt.² K. Būgos nuomone, *Kuršas* būtų „lydimas“ arba „žemų, nuskurdusių medelių, krūmų šalis“³. Minėti kitų kalbų žodžiai toliau paprastai yra siejami su lie. *káršti* „ein hohes Alter erreichen, hinfällig werden, siechen“, la. *kārst* (-*stu*, -*su*) „altern, reif werden“ ir kt.⁴ M. Fasmeris, remdamasis tuo, kad s. ind. *dakṣiṇa-* „rechts“ reiškia ir „südlich“, *kuršio* vardą sieja su sl. **kōrchъ*, plg. č. *krchý* „link“, sorb. *korch* „linke Hand“, s. le. *karśniawy*⁵ „linkständig“. Kadangi *kuršiai* gyvenę į šiaurę nuo kitų baltų, tai jie galėję būti pavadinti „šiauriniais = kairiaisiais“⁶. V. Kiparskis abi šias etimologi-

¹ Žr. apie tai, pvz., V. Kiparsky, Die Kurenfrage, – Annales academiae scientiarum Fennicae, XLII, Helsinki, 1939, 61 t.

² Žr. J. Endzelīns, Par seno *kursu* (jeb *kuršu*) tautību un valodu, – Druva, 1912, Nr. 5, 624; J. Endzelin, Über die Nationalität und Sprache der Kuren, FUF XII (1912) 59 t.; ME II 325; K. Būga, Kalba ir senovė, Kaunas, 1922, 209 t. (=RR II 233 t.); K. Būga, RR III 251.

³ Žr. K. Būga, ten pat.

⁴ F. Miklosich, Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen, Wien, 1886, 157; E. Berneker, Slavisches etymologisches Wörterbuch, Heidelberg, 1908–1913, 670; E. Fraenkel, Lit. et. Wb., 223 t.; M. Mayrhofer, Kurzgefasstes etymologisches Wörterbuch des Altindischen, I, Heidelberg, 1956, 262; J. Pokorny, Idg. et. Wb., Bern-München, 1959, 581.

⁵ Apie le. *karśniawy* žr. F. Sławski, Słownik etymologiczny języka polskiego, II, Kraków, 1958–1965, 87.

⁶ Žr. K. Būga, RR II, 235. K. Būga čia nepritaria šiai etimologijai, kadangi, jo manymu, *kuršiai* senovėje nuo lietuvių ir latvių gyvenę ne šiaurėje, bet vakaruose, žr. ten pat 236.

jas laiko vienodai geromis⁷. Neduoda aiškesnės pirmenybės vienai kuriai iš jų ir E. Frenkelis⁸. M. Fasmeris J. Endzelyno ir K. Būgos etimologiją laiko netikra⁹.

Nė vienam ligšioliniam *kuršio* etimologijos tyrinėtojai nebuvo žinoma, kad lietuvių tarmėse dar yra vartojamų bendrinių šaknies *kurš-* žodžių. Lietuvių žemaičių tarmėje yra užfiksuotas žodis *kuřšas* „vařsas, Haken“ Plungė LKŽ VI 972. Žodis *kuřšas*, be abejo, turi priesagą *-řsas*, su kuria lietuvių kalboje yra iš veiksmařodžių išvestų daiktavardžių, plg. *kėpřsas* „paprastas kvietinių miltų ragaiřis“ (: *kėpti*), *gūćsas* „prityręs, gudrus řmogus“ (: *gūsti*), *dribřsas* „sudribėlis“ (: *dribti*) ir pan.¹⁰ Tuo būdu pamatinis vedinio *kuřšas* žodis galėtų būti šaknies *kur-* veiksmařodis. Tokios šaknies veiksmařodis baltų kalbose yra lie. *kūr̃ti* „gründen, bauen, schaffen; feuern, heizen“, la. *kuřt* „Feuer anmachen, heizen“, pr. *kūra* „baute“. Šio veiksmařodžio reikřmė „gründen, bauen, schaffen“, kaip gražiai yra įrodęs B. Jėgeris¹¹, išriedėjusi iš reikřmės „schneiden“ (ide. **ker-* „schneiden“), plg. liet. *kiřsti* ir *kiřsti* „pastatyti“ (*sukirst namą moka; susikirto, susikirto pirkele kampuotą, atavežė, atavežė martelę řilkuotą* (l. d.) ir kt., řr. LKŽ V 864); lat. *cirst* „hauen, schlagen“ ir „bauen“ ir kt. Reikėtų manyti, kad tuo metu, kai veiksmařodis *kūr̃ti* turėjo reikřmę „schneiden“ ar bent artimą jai, ir buvo sudarytas žodis *kuřšas* „vařsas“, kadangi iš reikřmės „schneiden“ gali išriedėti ir reikřmė „Pfropfreis“, plg., pavyzdžiui, r. чéрен, черенóк „Heft, Stiel, Griff eines Messers, Pfropfreis“ ir pan.¹² Sąvokas „Pfropfreis“ ir „Stiel, Griff“ (kaip „Holzgriff, Holzstück“) E. Bernekeris veda iš „Abgeschnittenes, Abgespaltenes“ ir gretina su šaknimi **ker-* „schneiden“. Pateikia jis ir įdomių minėtų reikřmių raidos paralelių¹³. Nesunku suvokti, kad reikřmės „kotas, skiepas, įskalas“ yra labai artimos „vařšo“ reikřmei, kadangi „vařsas“ yra irgi tam tikras nupiautas medžio gabalas. Čia gali priklausyti ir la. *kuřsinř* „eine Tute aus Erlenrinde zum Beerlesen“ ME II 325.

Lietuvių kalbos pietų vakarų aukštaičių tarmėse retkarčiais pakartojamas ir žodis *kuřšė*, plg. *Merga susiriřo skarele į kurřę; Mėgstu neřiot skepetaitę į kurřę riřamą* LKŽ VII 973, arrieveiksmis *kuřřiřkai*, plg. *Uřsigobus skepećiukę kurřiřkai* LKŽ VII 973. LKŽ (VII 973) skepetaitę, riřamą į kurřę aiřkina kaip skarele, riřamą mazgu užpakalyje, plg. dar *kuřřintis* „riřtis skarele mazgu užpakalyje“. Nors ir nelengva dabar pasakyti to žodžio reikřmę, bet sprendžiant iš aukřčiau pateik-

⁷ „Diese von Vasmer (bei Būga, KS 210) gegebene Erklärung ist ebensogut wie die Endzelins“, řr. V. Kiparsky, min. veik., 64.

⁸ řr. E. Fraenkel, Die baltischen Sprachen, Heidelberg, 1950, 60 t.

⁹ řr. М. Фасмер, Этимологический словарь русского языка, II, Москва, 1967, 338.

¹⁰ Plačiau řr. P. Skardžius, Lietuvių kalbos žodžių daryba, Vilnius, 1943, 315.

¹¹ řr. B. Jėgers, Verkannte Bedeutungsverwandschaften baltischer Wörter, KZ LXXX (1966) 40.

¹² řr. E. Berneker, min. veik., 146 t.

¹³ řr. apie tai B. Jėgers, min. str., 17 t.

to konteksto, žodis *kuršė* kažkada, gal būt, žymėjo savotišką skarelę. Jeigu *kuršė* reiškė skarelę, skarą, tai jis nesunkiai galėjo būti padarytas iš šaknies *kur-* „schneiden“ (ide. **ker-*), kadangi ir žodis *skara* eina į ide. šaknį *(*s*)*ker-* „schneiden“¹⁴. Kaip ten bebūtų, bet žodis *kuřšė* (ar *kuřšiškai*), be abejo, yra susijęs su veiksmažodžiu *kurti*, kadangi jo priesaga *-šė* yra nesunkiai sugretinama su kitų žodžių priesaga *-šė*, plg., pavyzdžiui, *paikšė* „paika moteris“ (: *paikti* ar *paikas*), *plikšė* „plikas“ neturtingas žmogus“ (: *plikti* ar *plikas*).

Neaišku, kaip yra atsiradęs žodis *kuřšis* „iš šiaudų padaryta ir žmogaus drabužiais aprengta baidyklė, metama per mynes ar kūles talkininkams pagąsdinti“, „baidyklė“ LKŽ VI 972, kadangi jis gali būti vėlesnio, jau tapusio odioziniu, tautybei pavadinti žodžio specifinis vartojimo atvejis. Kuršių krašto reminiscencijų ypač žemaičių tarmėje yra išlikusių, plg. *Kuřšas*, *kuřšininkas*, *kuřšinės pavažos*, *kuřš-vežimis*, *kuřšraštis* „raštas milams“ ir pan.

Žemaičiuose teka nedidelės upės, pavadinimais *Kuřšupis* (viena Nevarėnų, kita – Varnių apylinkėse) ir *Kuřšupalis* (Gargždai). Toje pačioje žemaičių teritorijoje teka ir trys upės, pavadinimu *Vąš-upis* (Kelmės, Laukuvos ir Nemakščių apylinkėse). *Vąšo* vardu upės pavadintos yra dėl jų vagos formos (plg. pasakymą *nosis kaip vąšas* „kumpa nosis“ Skaudvilė), plg. upių pavadinimus *Kreivė*, *Kreivė*, *Kreivys*, *Kreivonis*, *Kreivóji* ir pan., *Lėnkė*, *Lėnkupis*, *Lenkupys*, *Lėnkė* ir kt., ežerų pavadinimus *Kreiviai*, *Kreivežeris* ir kt., *Lenkmuõ*, *Lenktinis*¹⁵. Vadinasi, hidronimai *Kuřšupis*, *Kuřšupalis* pirmuoju komponentu greičiausiai turi žodžio *kuřšas* „važas“ kamieną. Kiek sunkiau pasakyti, su kokia bendrinio žodžio *kurš-* reikšme reikėtų sieti upės pavadinimą *Kuršėlė*, *Kuršėlka* (Siesikų apyl.). Vis dėlto ir pastarasis pavadinimas galėtų būti susijęs su žodžiu *kuřšas* „važas“ ar su kamienu *kurš-*, kažkada dar turėjusiu reikšmę „piauti“ ar jai labai artimą. Lietuvos teritorijoje yra nemaža upių ir ežerų, pavadintų kaip tik žodžiais, reikšme artimais sąvokoms „piauti, kirsti“, plg. upes *Skerdiksnà*, *Skerdimai*, *Skerdimai*, *Skerdimas*, *Skerdimo upelis*, *Skėrdynas*, *Skėrdūnė*, *Skeřdupis*, *Skėrdžia*, ežerą *Skeřdžius* ir kt. (: *skeřsti*), upes *Kertùs*, *Kertušà*, ež. *Kėrtušas* (: *kiřsti*, *keřta*), upes *Piaūnė*, *Piaunėliai*, *Piaunėlis*, *Piauniaĩ*, *Piaūnis*, *Piaunys*, *Piaūnupelis* ir kt. Panašios reikšmės šaknį *kur-* gali turėti ir šie upių pavadinimai: *Kurys*, *Kurėlis*, *Kuriónių upelis*, *Kūrà*, ežerų pavadinimai – *Kurėnų* ežeras, *Kurõnas* ir kt. Panašios kilmės galėtų būti ir latvių vietovardžiai *Kūras*, *Kūrēni*, *Kūriņš*, *Kūriņi* ir kt., jeigu jie nėra skolinti, susiję su lyb. *kūr* „Scheuer, Tenne“, est. *kūr* „Scheuer, Scheune“¹⁶.

¹⁴ Žr. E. Fraenkel, Lit. et. Vb., 796.

¹⁵ Lietuvos TSR upių ir ežerų vardynas, Vilnius, 1963, 78, 90.

¹⁶ A. Bielenstein, Die Grenzen des lettischen Volkstammes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13. Jahrhundert, St. Petersburg, 1892, 161; J. Endzelīns, Piezīmes par „Latvijas vietu vārdiem“, FBR VI (1926) 7.

Lietuvoje yra ir pavardžių, turinčių šaknį ar pirmąjį kamieną *kurš-* sudurtiniame žodyje, plg. *Kuřšas, Kùřša, Kuršáitis, Kuřšas, Kuršėlis, Kuršỹs, Kùřšius, Kuršvietis*¹⁷. Šios pavardės gali būti susiję ir su *kuršio* vardu kaip etnonimu. Bet jos gali būti kilę ir tiesiog iš bendrinio žodžio *kuřšas* „vařas“ (ar kito to kamieno žodžio, reikšme, artima pastarajam), plg., pvz., pavardę *Vanšỹs* (= *Vařỹs*) Eržvilkas ir bendrinį žodį *vařỹs* „kablỹs virvei vỹti“, pavardes *Kablỹs, Kãblis* ir bendrinius žodžius *kablỹs, kãblis* ir pan. Asmenvardinės kilmės gali būti tokie gyvenamųjų vietų pavadinimai, kaip *Kuršėnai* (miestelis prie Ventos), *Kuršėliai, Kuřšlaukiai, Kuřšviečiai* (kaimai) ir kt.¹⁸, be to, šaknies *kurš-* gyvenamųjų vietų pavadinimai, pateikti „Lietuvos TSR administraciniame-teritoriniame suskirstyme“ (Vilnius, 1959): *Kuršų km., Kuršių km., Kuršukų km.*¹⁹

Galima būtų manyti, kad ir pats krašto pavadinimas lie. žem. *Kuřšas*, la. *Kùřsa* gali būti irgi asmenvardinės kilmės. Gyventojas, kaip rodo K. Būgos pateiktieji duomenys, buvo vadinamas *kuršu* ar *kuršiu*²⁰. Pagal gyventojų pavadinimą gyvenamoji vieta (kraštas) galėjo būti pavadinta *Kuršu* (ar la. *Kursa*), plg. *lietuvis : Lietuva; prūsas : Prūsa; karklas : karkla* „karklų priaugusi vieta, karklynas“, *alksnis : alksnà* „alksnių priaugusi vieta, alksnynas“ ir kt.²¹ Senovės rusų pavadinimas *Курчъ* dėl savo *s* yra paimtas iš pačių kuršių ar iš latvių kalbos. Nors krašto vardas *Kuřšas*, la. *Kursa* gali būti ir topografinės kilmės. Daryti kokias griežtesnes išvadas kol kas trūksta duomenų.

Taigi etnonimas *kuršas, kuršis* gali neturėti ir greičiausiai neturi ką nors bendra nei su ukr. *коч* ir kitais jam giminiškais žodžiais, nei su sl. **kŕrchŕ* ir kitais jam kilme artimais žodžiais.

ZUR ETYMOLOGIE VOM NAMEN „kuršiai“

Zusammenfassung

Es fehlt noch an Material, um feststellen zu können, ob der Landnamen lit. *Kuřšas*, lett. *Kursa* (und die Bewohnerbezeichnung *kuřšis, kuřšas*) anthroponym oder topographischer Herkunft ist. Es bleibt aber kein Zweifel übrig, da er mit dem litauischen Familiennamen *Kuřšas, Kuřšis, Kuřšius* u. a. auf irgendeine Weise zusammenhängt, die ihrerseits zu dem Gattungsnamen *kuřšas* „Haken, Henkel“ in Beziehung stehen; vgl. den Familiennamen *Vařỹs* und *vãřas* „Haken, Hen-

¹⁷ Pavardės paimtos iš lietuvių pavardžių sąrašo, saugojamo Lietuvos TSR MA Lietuvių kalbos ir literatūros institute.

¹⁸ Žr. K. Būga, RR III 248; A. Salys, Die žemaitischen Mundarten, I, Kaunas, 1930, 27 t.

¹⁹ Tik čia jie gali būti netiksliai užrašyti.

²⁰ K. Būga, RR III 247.

²¹ Čia neliečiame kitų *Kuršo* pavadinimų, kadangi dėl jų atsiradimo mes negalime pasakyti ką naujesnio.

kel“, das Hydronym *Kuřšupis*, *Kuřšupalis* (: *kuřšas* „Haken“) und *Vāššupis* (: *vāššas* „Haken“). Der Gattungsnamen *kuřšas* „Haken, Henkel“ ist wohl eine Ableitung vom Verb *kūrti* „gründen, bauen, schaffen, Feuer anmachen“, lett. *kuřt* „Feuer anmachen, heizen“, diese ist mit idg. **ker-* „schneiden“ verbunden. Vgl. zur semantischen Entwicklung der Wurzel *kur-* „schneiden“ → „gründen, bauen“ lit. *kiřsti* „hauen, schlagen“ → *kiřsti* „hauen“, lett. *cīrst* „hauen, schlagen“ und *cīrst* „bauen“. Also brauchen die Bezeichnungen *kuřšis*, *Kuřšas* usw. in keiner Verbindung mit ukrain. *коре* „ausgerodete Striche Landes“ u. a. noch mit slav. **kъrchъ* „links“ zu stehen.